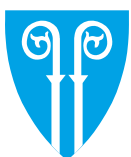

Utvalgte kulturlandskap i Rennesøy

UTVALGT KULTURLANDSKAP **HELLAND-BØ** Foto: Audun Steinnes

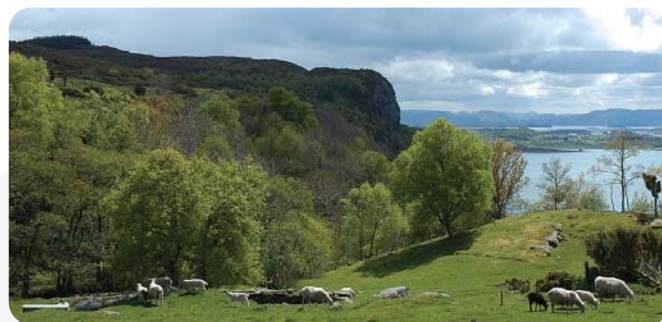
RENNESØY KOMMUNE

Innledning

Rennesøy kommune i Rogaland består av 8 øyer, og er på totalt 65 km². Øyene har et rikt biologisk mangfold som skyldes variasjoner i fjellgrunnen – fra næringsrik fyllitt til næringsfattig grunnfjell – klimaet, og kanskje også nærheten til Utstein Kloster og handelsvirksomheten som foregikk der. Klimaet er oseanisk med små temperatursvingninger gjennom året og med milde, fuktige vintre og kjølige, nedbørsrike somre. Øyformene veksler mellom langstrakte og rundaktige, de er småkupert og har flere markerte landskapsstrukturer. Det høyeste punktet er Rennesøyhodnet, med 234 m.o.h.

De første spor etter mennesker skriver seg helt tilbake til 7500–8000 år f. Kr., og her finnes et stort antall gravhauger, hustuffer og rydningsrøyser fra forskjellige perioder. Rennesøy er den kommunen i landet som har flest registrerte og størst tetthet av fornminner.

Øyene har vært eid av kirken, senere ble det krongods, og først rundt midten av 1800-tallet ble bøndene selveiere. Det bodde 942 mennesker på øyene i begynnelsen av 1800-tallet. I dag er antallet fastboende 4202 (pr. 31.12.2010).

Kystfiske og jordbruk har alltid vært viktige næringsveier for menneskene i Rennesøy. I nyere tid har veksthusnæringen vært en viktig del av den vanlige gårdsdriften. Stor grad av oppdyrking og intensiv beitedrift er, sammen med kupert og varierte landskapsformer, karakteristiske trekk i Rennesøy. For å bevare helheten er det viktig å ta vare på større områder, og unngå at synsintrykkene blir for mange og sammensatte. Landskapsområdene er svært sårbare for inngrep som ødelegger hovedformene og strukturene.

Botanisk arts mangfold

Det er registrert nesten 500 plantearter, og for fem av disse er Dale, og delvis Bø, den eneste naturlige vokseplassen i landet. Blant disse finner man **dvergmarikåpa**. Den vokser hovedsakelig i området Helland-Bø, men er også funnet på Dale. Dvergmarikåpa er av Miljøvernminister Erik Solheim tildelt Rennesøy kommune som sin kommuneplante.

UTVALGT KULTURLANDSKAP FØRSVOLL-AUSTBØHEIA Foto: Audun Steinnes

Kystlyngheia

Kystlyngheia er det eldste kulturlandskapet i Nordsjølandene. For 4000–2000 år siden slo de første bøndene (boende) seg til i Norge. Ved avsviing av urskogen ble åker og beite ryddet. Det skapte grobunn for gress og lyng, og egnet seg dermed for husdyrbruk. Lyngen var i tusenvis av år beiteplanten for utegangerdyr i kyststrøkene om vinteren. Ved tilpasset beitetrykk holdt den vintergrønne lyngen seg ung og næringsrik, og ved lyngbrenning et og annet år ble lyngen forynget.

For det meste ble lyngen beitet på rot, men den ble også slått med lyngljå, båret hjem og brukt til både mat og liggeunderlag for dyrene.

Pollenundersøkelser viser at Rennesøy ble avskoget for 4000 år siden. Området hører dermed til de eldste lynglandskapene i Norge.

Lyngen preget alle høydedragene på øya frem til andre verdenskrig. Da ble arealbruken intensivert ved gjødsling på gressdekte kulturbeiter og maskinell dyrking til gressmark, slik landskapet fremstår i dag.

Tilsvarende tilbakegang i kystlynglandskapet finner en på Jæren, langs norskekysten, og i de fleste Nordsjølandene.

Mellom Vikefjellet og Rennesøyhodnet er det i dag 4 km² sammenhengende kystlyngheia tilbake. Ved redusert beitetrykk er denne kulturmarkstypen i forfall. Einer, vier, sitka, bjørk og annen trevegetasjon vandrer inn og overtar landskapet. Vinterbeiting med sau er et effektivt vedlikehold, men er lite lønnsomt i forhold til dagens jordbruk.

Utvalgte kulturlandskap - bakgrunn og prosess

I 2008 sendte sekretariatet for "Utvalgte kulturlandskap," bestående av Direktoratet for naturforvaltning, Riksantikvaren og Statens landbruksforvaltning, en forespørsel til Fylkesmennene om mulige områder i kommunene betegnet som *spesielle og viktige kulturlandskap*. Områdene **Hodne-Dale-Sel, Helland-Bø og Førsvoll-Austbøheia** ble valgt ut som det området i Rogaland som samlet utfylte kriteriene på en god måte. Rennesøy kommune var allerede godt i gang med kartlegging og plan for forvaltning av områdene. I 1996 ble Knut Henrik Dagestad (Statens naturoppsyn) engasjert til å lage en rapport som inneholdt en grundig registrering samt forslag til hvordan områdene skulle forvaltes.

Foto: Ellen Jepsen

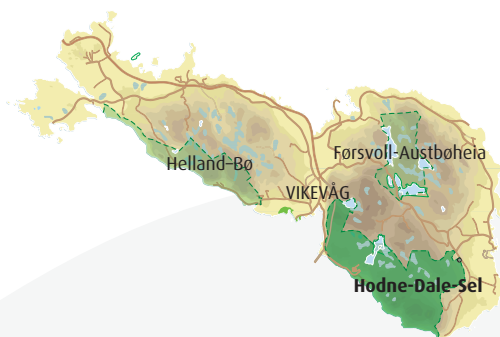
I denne prosessen ble det satt ned et bredt utvalg av representanter fra grunneiere, kommune, fylkesmann og fylkeskommune/riksantikvar. Arealmessig utgjør disse tre områdene samlet ca. 9500 dekar.

Landskapet i områdene er innholdsrikt og har stor spennvidde både av naturfaglig, historisk og landskaps-estetisk verdi. Store deler av landskapet er representativt for den eldste gjenværende og mest karakteristiske kulturmarkstypen på Vestlandet, nemlig *kystlyngheiene*.

Det er få inngrep av teknisk art i de utvalgte kulturlandskapene, og dette bidrar til å forsterke opplevelses-kvalitet og -verdi.

RENNESØY KOMMUNE Kart: Ellen Jepsen

Hodne-Dale-Sel

Området Hodne-Dale-Sel ligger sørvest på Rennesøy og strekker seg over en lengde på ca. 4 km. Området inneholder et rikt antall spor etter bosetning og aktivitet fra jernalderen. Disse markerer seg i dag mer eller mindre i landskapet i form av hustuffer, gravhauger/-røyser, åkerreinger, gardfar, rydningsrøyser og innhengninger som del av gardsanlegg.

Forminner ellers er spredte gravhauger, nausttuffer og en bygdeborg på Hodne. På høyden mellom Vikevåg og Bjerga er det et helt spesielt område med spor etter 4 gardsanlegg som ligger i nær tilknytning til hverandre. Bautasteiner, steingjerder og steinstolper er andre viktige kulturminner.

Flere småbruk ble etablert på løsmassene ned mot Mastrafjorden. Unntaket er Sel som ble anlagt oppe på platået ovenfor Dale. Dale er den eldste gården med en historie helt tilbake til folkevandringstiden.

I eldre tid ble heiområdene benyttet til slått og beiting, og det ble også tatt ut torv og brent med jevne mellomrom. I denne tiden ble de høye og langstrakte steingardene bygget. På Dale har de også dyrket og malt korn. En høy mur etter en demning vitner om dette.

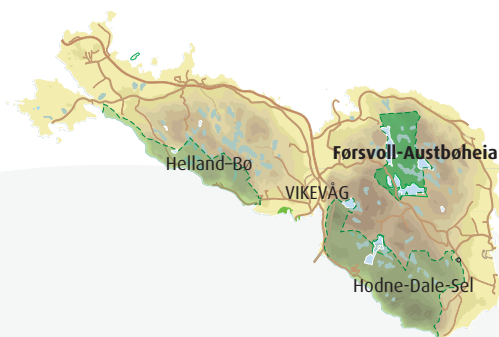
Det er også flere spor etter ferdselsveier i området. Mellom Dale-Bjerga og Dale-Skjørvestad er det spor etter ridevei. Folket på Bjerga hadde blant annet båtrett og kvernhus på Dale. I dag kan vi se noen rester etter 13 kvernhus langs Dalebekken. Dammen som ble bygget i Bjergastemmen er bevart. Fra Vikevåg til Østhusvik gikk hovedveien, også bygd som ride- og kirkevei. I 1930-årene ble det første kraftverket i Rennesøy bygget på Dale (Daleverket).

Rennesøy kommune har, i samarbeid med grunneiere, etablert turløyper i området (se kart s. 4).

DALESTEMMEN Foto: Nono Dimby

Førsvoll

Gården Førsvoll ligger i et flott kulturlandskap, lett tilgjengelig fra hovedveien mellom Vikevåg og Østhusvik. Før en kommer til Førsvoll passerer en husmannsplassen Bakken, som forvaltes av Ryfylkemuseet. Gården er omgitt av fem vann: Austbøstemmen, Mørkavatnet, Spjutavatnet, og Indre og Ytre Førsvollvatn. I tillegg er det vide myrer i nord og sør, langs bekker og vatn.

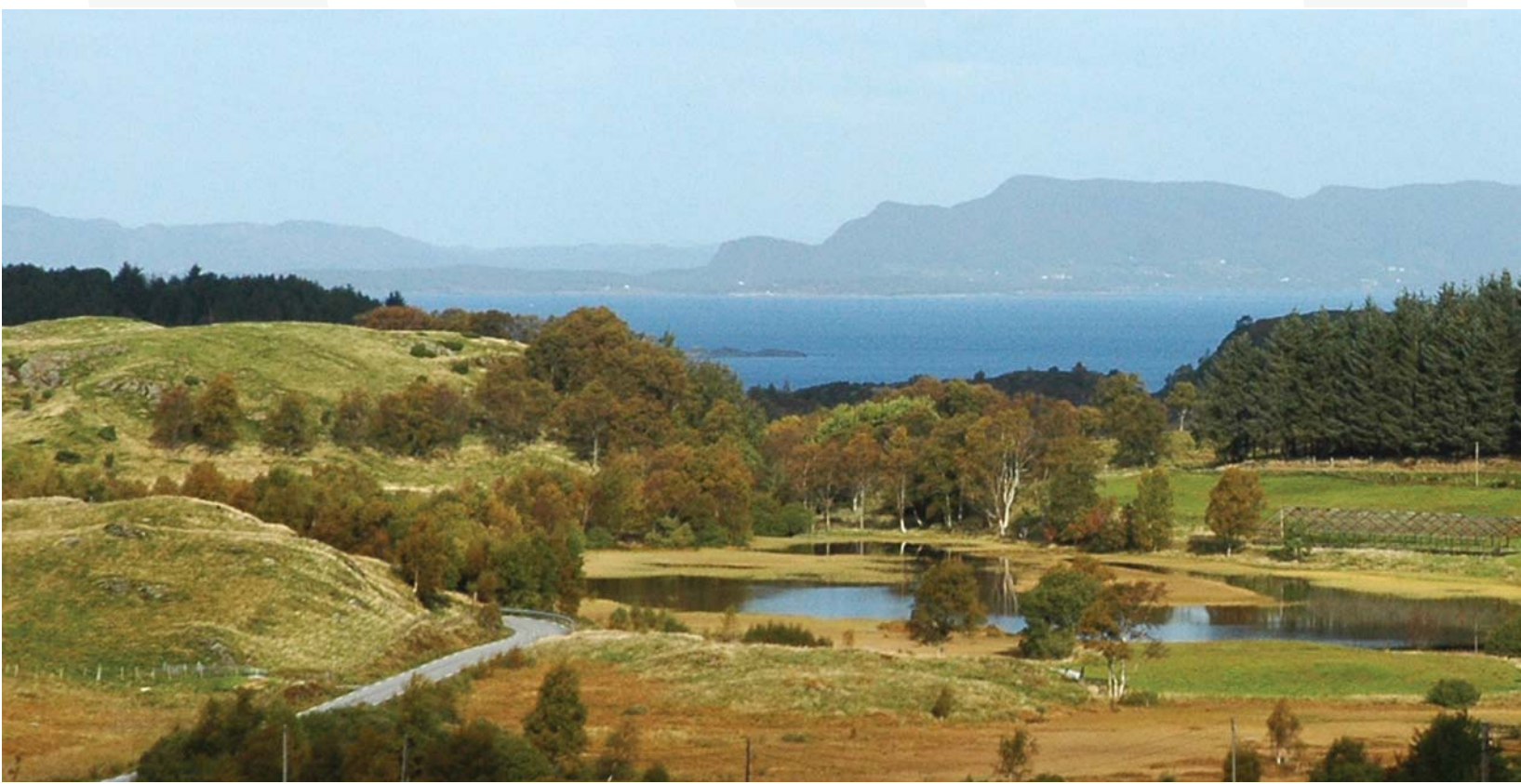
Det bodde folk på Førsvoll allerede i folkevandringstiden, og senere også i vikingtiden. Rett sør for Austbøstemmen ligger det en gravrøys (rundrøys) fra jernalderen.

Det spesielle med byggeskikken på Rennesøy er den utstrakte bruken av tørrmurer i vegger og støttemurer. På Førsvoll finnes flere eksempler på dette både i stående bygninger, og i bygninger der kun murene står igjen. Disse murene gjør Førsvoll verdt å verne som minne over et unikt håndtverk som var basert på lokale materialressurser og tilpasset de lokale klimaforholdene. Gården er fremdeles i aktiv drift og er et eksempel på en typisk Rennesøygård, der eierne har fulgt med i skiftende faser og satsingsområder.

På hovedgården står i dag den eldste bygningen, løa, som ble oppført i 1841. Denne stod lenge til nedfalls, men er nå restaurert tilbake til slik den opprinnelig så ut. Fjøset og stallen ble bygget vegg i vegg med løa i 1885.

LØA PÅ GÅRDEN FØRSVOLL - FØR OG ETTER RESTAURERING Foto: Nono Dimby

DRIFTSBYGNINGEN PÅ FØRSVOLL Foto: Nono Dimby

I 1951 ble det bygget et drivhus på gården og her ble det dyrket tomater. Skjelettet av drivhuset står fremdeles. Det er flere gamle bygninger og rester etter bygninger på gården:

- **Sauehus**, bygget rundt 1850. Murer av stein, samme byggestil som driftsbygningen
- **Folgehusmur**, rester etter hus som ble flyttet da gården ble delt i to bruk i 1919.
- **Eldhusmur**
- **Torvhusmur**
- **3 Kvernhusmurer** ved bekken mellom Ytre Førsvollvatn og Austbøstemmen. Bygget på 1600-tallet.
- **Potetkjeller** – ligger litt sør for tunet.
- **Piggheller, steingarder, støttemurer** – finnes rundt om på gården.

Estetiske landskapskvaliteter

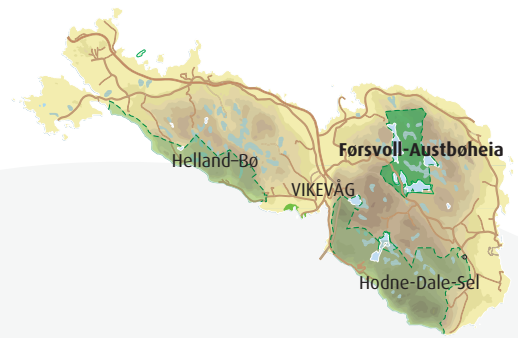
De bølgende åssidene som omkranser og rammer inn Førsvoll gir landskapsområdet en tydelig opplevelse av rom. Det vide og åpne landskapet er med på å forsterke denne opplevelsen. Fargespillet mellom de forskjellige teigene og i vegetasjonen ellers trer svært godt fram. Det samme gjør steingardene og piggsteinsgjerdene som snor seg karakteristisk gjennom området.

Vatnene, som varierer i utseende etter lys- og vindforhold, virker også sterkt inn på opplevelsen av landskapet i Førsvollområdet. Vekslingen mellom den frodige skogsvegetasjonen i vestskråningene, de knause beitemarkene og de oppdyrka jordene, gir området en spesiell og fin variasjon, kontraster og særpreg.

GÅRDEN FØRSVOLL Foto: Nono Dimby

Austbøheia

Området Austbøheia ligger på et platå, avgrenset av Austbøstemmen i vest, byggefeltet Eltarvåg og Hanasandveien i nord, Førsvollgårdene i sør og utmarksområdene til gårdene på Hanasand og Østhusvik i vest.

Austbøheia er et utpreget, stort røsslyngheiområde som var i ferd med å gro igjen av einer. Det er nå igangsatt et stort rydningsarbeid her. Området er totalt 743 dekar.

Hele området rundt Austbøstemmen og Førsvoll er et viktig tilholdssted for flere fuglearter. En økende bestand av villmink i området utgjør en stor trussel for hekkende fugl og kan få katastrofale følger for fuglebestanden.

Av kulturminner finnes steingarder i øst og sør, samt en demning.

Demningen stammer fra den gangen Austbøstemmen var en del av Rennesøy E-verk. Etter avviklingen ble stemmen brukt som drikkevannskilde for Rennesøy. Med grunnlag i det store nedslagsfeltet for nedbør, har Austbøstemmen pr. i dag status som krisevannsforsyning.

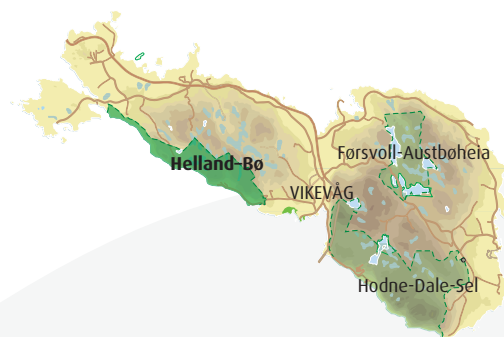
På grunn av beliggenheten på et platå, er lokalklimaet noe kjøligere gjennom året enn ellers på Rennesøy.

Området er svært kupert. Utenom berg i dagen er det myrer i søkkene. Bergartene gneis og granitt, som dominerer i området, forvitrer sent og gir et næringsfattig jordsmonn. Utenom myrområdene er det sparsomt med løsmasser i bergskråningene. Her består jordsmonnet ofte av lynghumus og torv rett oppå berget.

AUSTBØHEIA Foto: Nono Dimby

Helland – Bø

OMRÅDET HELLAND Foto: Nono Dimby

Området Helland-Bø strekker seg over et område på ca. 2600 mål.

Typisk vegetasjon innenfor området er kystlynghei, med dominans av røsslyng og klokkelýng preget av gjengroing med einer.

Lyngheiene er viktig for flere fuglearter, deriblant rødlista fuglearter, som vandrefalk og hubro. Da disse er avhengige av relativt åpne areal for å kunne jakte, er gjengroing et kommende stort problem for fuglebestanden.

Området har vært naturbeite i flere generasjoner, der en tradisjonelt sett kombinerte beite og brenning. Her finnes mange steingarder og karakteristiske piggsteingarder. Slike piggsteingarder er det spesielt mange av i Rennesøy.

Området Helland

ligger vest for Vikevåg i Rennesøy kommune. Gårdene her har en vakker beliggenhet med god utsikt mot Dale og Mastrafjorden. Det er to automatisk freda fornminner innenfor planområdet – en rundhaug og en langhaug. Kulturminner etter bebyggelse på 1800-tallet på Helland er våningshus, driftsbygning, stabbur og naust samt sammenbygget hus og driftsbygning.

Driftsbygningen er bygget i naturstein i tidsrommet 1825–1850. Bostedsdelen i laft ble bygget på slutten av 1700- eller i begynnelsen av 1800-tallet.

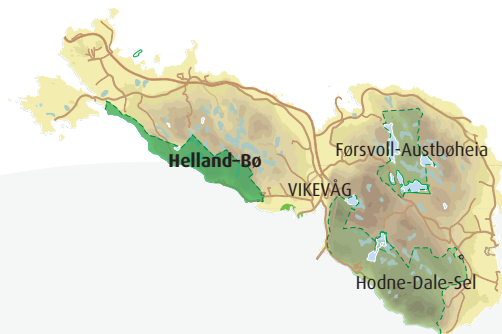
Bygninger av denne typen var nokså vanlige i eldre tider, men i dag finnes det få eksempler igjen på slik byggemåte. Det er derfor særs viktig at et slikt anlegg blir tatt vare på for ettertiden, nettopp for å vise en eldre bo- og byggemåte.

SAMMENBYGGET HUS OG DRIFTSBYGNING, HELLAND Foto: Angunn Skeiseid

Det går en rundløype fra parkeringen på Helland opp til platåene **Kitlingen** og **Varabrekk**. Derfra føres den gjennom et lyngheiområde, og videre ned til Flekkstadmyra. Deretter følges jordbruksveien tilbake til utgangspunktet Helland (se kart s. 4).

Helland – Bø

Gården Litladal

ligger vest for Vikevåg i Renneøy kommune. Det er få fornminner på denne eiendommen i forhold til de andre gårdene innen området Helland-Bø. Likevel har denne gården en lang kulturhistorie. Kulturminner etter bebyggelse på 1800-tallet er våningshus, stabbur og naust. Fra det gamle våningshuset er det et gammelt veifar som går i krappe svinger opp på platået.

Gården Asmarvik

ligger vest for Vikevåg på heia nordøst for gården Asmarvik.

Asmarvikstemmen er oppsamlingsplass for et stort nedslagsfelt i nord, øst, sør og sørøst. Utløpet fra Asmarvikstemmen går ved en bekk som har sitt utløp i Asmarvika.

Her er mange automatisk freda kulturminner, steinlegginer, gravrøys, kve, ruiner og en gammel ferdsvei fra Asmarvik til myrområde ved grensen til Litladal. Det antas at veien ble etablert for uttak av torv. De 5 torvhusene i området bygger under denne teorien.

Det sies at gårdene Dale, Litladal og Asmarvik var blandt de første gårdene i Norge som leverte tidligpoteter til Slottet. Denne produksjonen holdt fram til 1970-tallet. Området er svært solrikt, og de var derfor tidligere med grønnsaker og poteter i forhold til andre gårder.

Gården Bø

ligger nordvest på Renneøy. Området har et stort botanisk arts mangfold som er resultat av aktiv gårdsdrift i lange tider.

Bø kan vise til lang kulturhistorie. Av kulturminner finnes nausttuffer, rester etter vikingnaust, rester etter gårdsanlegg, gravhauger og rydningsrøys.

Det går en tursti fra Bø og sørover mot Niben. Turstien deler seg med en trasé opp på platået. Den andre traseen følger nedre kant av skrenten og er knyttet sammen med turstien på platået via en trasé opp skrenten (se kart s. 4).

LITLADAL Foto: Nono Dimby

ASMERVIK Foto: Nono Dimby

BØ Foto: Nono Dimby

FRA DALE Foto: Nono Dimby

SKILTENE VISER VEI TIL TURLØYPENE Foto: Nono Dimby

MÅKEREIR MED EGG Foto: Nono Dimby

Takket være et godt samarbeid mellom grunneierne og Rennesøy kommune, er det etablert flotte turløyper på flere av øyene; Rennesøy, Mosterøy, Sokn, Bru, og Brimse. Noen av disse turløypene gir deg tilkomst til, og mulighet for, å ferdes i de utvalgte kulturlandskapene.

Litteratur:

Kulturlandskap i Rennesøy v/Gro Karin Hettervik

Førsvoll – tilstand, vern og videreføring av bygningene
v/Grete Holmboe, Ryfylkemuseet

Verdier i – og forslag til forvaltning av kulturlandskaps-
området Hodne-Helland-Bø v/Knut Henrik Dagestad

Reportasje fra Beite og kulturlandskap – for folk og fe
v/Dag Raustein

Skjøtselsplaner for gårdene, utarbeidet av
Rennesøy kommune

RENNESØY KOMMUNE

Asalveien 6, Vikevåg, Postboks 24, 4159 Rennesøy
www.rennesoy.kommune.no